

K t
2497

821.163.6-2

120020073

COBISS

K A S T E L K A

po romanu Vladimirja Levstika Gadje gnezdo dramatisiral
Tone PARTLIJČ.

KRAJ - slovenska vas

ČAS - prva svetovna vojna (1914 - 1918)

OSEBE:

KASTELKA, kmetica, mati

3 OTROCI (od 4 do 8 let) - Jožek, Tone, Janez

JOŽA, starejši sin

TONE, srednji sin

JANEZ, najmlajši, "Benjamin"

MRKUNOV PETER, vojak

GALJOT, sosed

JELA, njegova starejša hči

ZINKA, njegova mlajša hči

POLONA, dekla na Kastelčevini

MICA, dekla na Kastelčevini

CENA, hlapec in godec

PETSCHNIK, trgovec

VIŠJI OFICIR (polkovnik)

1. OFICIR

2. OFICIR

STRAŽMAJSTER

2 ŽANDARJA

VOJAKI

NABORNIKI

ZVOČNIK-UPNIK

KRAČNIK-UPNIK

t 2497

I 73102

SOSED-UPNIK-SOSED

FANT

OKLICEVALEC-TROBENTAČ

VASČANI

- I. PO POGREBU
- II. MATI IN GADJE
- III. MESEČINA IN LJUBEZEN
- IV. OJ, TA VOJAŠKI BOBEN
- V. KASTEKA IN OFICIRJI
- VI. SLOVO IN POLJUB
- VII. ARETACIJA
- VIII. JOŽA MRTEV
- IX. OLTAR
- X. TONE NA OBISKU
- XI. TUDI DRUGI GAD JE MRTEV - SPRAVA
- XII. MIR

1.

Na razne dveri se pride nekaj pogrebov. Gijani in Lopo. Zna
igra in harmoniko.

"Pomlad te prišla bo,
ko tebe več na svet ne bo,
te bojo djali v to črno sodijo..."

KASTELKA in trije majhni otroci, se vrrejo v pogreba.

KASTELKA: Zdaj smo sirote, otroci.

GALJOT: Noje sožalje, soseda. Tako mlad ...

KASTELKA: Sreča za nas, da je umrl. Drugače bi še ničo zakvartal
in njive. Častihlepen, nespameten je bil. A sedaj je
vseeno. Kaj mi mar za nadlego. V grobu je. Zaplodil
mi je gade, za drugo mi ga ni bilo več treba.

SUSEDA: Noje sožalje? Kakšna nesreča!

KASTELKA: Nesreča bi bila, če bi se izlizal.

JČŽEK: Mama, kje je ata?

KASTELKA: V zemlji otroka, v zemlji. Hoj ljudje, kdo kupi kaj?
Konje, krave, prašiče, kolevlje in drugo, vse za gctov
denar! Le vkup ljudje, Kastelka prodaja na sam pogrebni
dan, Križenduš.

SUSEDA: Kastelka, glej, toliko mi je dolžan... Kdaj boš vrnila?

KASTELKA: Ste že navalili mrhovinarji. Vzemite, kar ti je dolžan!

SUSEDA: Pa bom! (gre v hišo in nese iz nje veliko stensko uro.)

KRČMAR: Kastelka, kaj bomo zdaj. Pri meni je dolga za dve kravi.
Na vino in kartah.

KASTELKA: Odženi! Krčmar! Boš mleko prodajal namesto vina, da se
ti tako mudi? Polona naj ti da.

SUSEDA: Tu imam potrjeno, verem se jutri.

KRČMAR: Gorosti, Mama, da ne bode drugi pred... in ne bo ostalo same...

KASTELKA: Odženi, sem rekla! Gora je na mestu. Pridi jutri po
obračun.

KRČMAR: Kastelka, glej, tu imam potrjilo, Kastelka je lastnoročno
podpisala...

KASTELKA: Odnesi žito ...pridi in odpelji, kašča je še polna,
hvala bogu.

KRAMAR: Odpeljal ga bom.

(Ljudje se zbirajo, opazujejo, molčijo, eni odhajajo.
Vsak nekaj nese.)

KASTELKA: Pridite k meni gadjje na toplo. Cena, vrag te dal ...
Ne boš več vlačil mehe... Zdaj bomo začeli delati... in
nič... Samo golo zemljo imamo, hišo in roke...

PETSCHNIK: Kastelka. Moj denar! Das ist Betrug! Kje je denar!
Prodajati ne dam, nein nicht, dokler so cesarovke
na svetu.

KASTELKA: (plane pokonci, le najmlajšega ima še v rokah) Zaj! Zaj!
Zapri čeljusti, Petschnik!

PEČNIK: Kastelka, osem tisoč mi je dolžan... Toliko pa je vredna
samo hiša, ali pa, če hočeš, zemlja.

KASTELKA: Zemlje ne dobi nihče.

PETSCHNIK: Pa hiša! Oh, mein gott!

KASTELKA: Tudi hiše ne... Kam naj položim svoje tri gade, kam...
Poberi, kar hočeš... Živino, otrodje, doto, stroje...
vse... še mizo in stole... hišo in zemljo pusti pri miru!

PETSCHNIK: Hišo sem rekel, hišo!

KASTELKA: (zgrabi z eno roko vile, v drugi ima otroke) Stekli pes,
krvoses, zemljegolt! Glejte, moje gade hoče okrasti za
očetov dom! Poslušaj, moji sinovi bojo imeli streho nad
glavo, tebe pa naj zadene materina kletev in naj te vzame
vrag in te pogoltne v pekel. Izgini in pogini, Judež...
Marš! Briga se za svojo kotenino in fičnike v svoji
štacuni... Kršenduš...

PETSCHNIK: Ženska, saj ne veš, kaj govoriš!

KASTELKA: Naj te ubije moja kletev, Judež!

PETSCHNIK: Moj denar! Das ist Betrug! Oh mein gott!
(Pečnik prepaden odhaja...)

KASTELKA: Ne zlomi me, zaradi otrok. Ali-šo bi me zdrobilo, da veš:
ti in jaz sva tiste reje, ki zemlje, ne da iz rok. Rajši
vidim, da vzame naš hudič, kakor njihov bog.

GALJOT: Kastelka, vražja ženska si! Ti klonila ne boš.

KASTELKA: Grizla bom kamenje, ki ga zorjejo z njiv. Preklela pa
bom vsakogar Galjot, ki bo hotel mojim fantom vzeti

streho nad glavo ali zemljo. Hiše in zemlje ne dam,... Vse drugo pa si naj vzamejo, če jim je bil pokojnik res dolžan. Jožek, Tonček in Janez, stisnite se k materi, k svoji Kastelki... Ne bojo nas zlomili... Zmagali bomo, pa da me na mestu zlodej vzame... Ne jokajte, od danes Kastelci ne jokajo pred nikomer...

POLONA: Jezus, Petschnika je zadela kap... Pred domom se je zgrudel.

GALJOT: Kaj govoriš, dekla zmešana?

POLONA: Petschnika je kap... Kot bi ga pokosili, je padel. Kastelkina kletev ubija.

KASTELKA: Kaj je? Kaj se je zgodilo?

CENE: Gospodinja, Petschnika je udarila kap! Vaša kletev ga je zadela...

KASTELKA: Ljudje, kaj je mogoče, da moja beseda ubija? Gadje, stisnite se k meni... Moja beseda ubija la, la, la... Strašno moč imam la, la, la... Ne jaz, bog ga je kaznoval, ker vam je hotel vzeti streho nad glavo... Izdajalec pogine od svojega dejanja.

SOSED: Ste videli?

SOSEDA: Slišali?

POLONA: Tam sem bila.

DEKLA: Kastelkina kletev ubija!

TUDI OSTALI: Kastelkina kletev ubija...

KASTELKA: Kaj je? Kaj gledate? Če se me bojite, se razidite! Da bi vas satan. Zberite pokore, grešne kosti. Da ne vidim sledov na vrtu, kamor so vaši prešuštniki postavljali lestva in kopita, marš na delo!

(ljudje se molče in strahoma razhajajo, Kastelka vzame k sebi otroke in se napoti v hišo)

Ne boste se klatili brez doma sirotki moji... Mati vam vrne, kar je oče vzel! Grunt pravi! Lokaj mojo kri, da ti jaz tvoje ne vpijem. Dobro pleme se samo ravna. (se obrne v dvorano in se pokriža. Od daleč grmenje in bliskanje) Le prhotajte nebesni žrebci, ne bojim se vas. Le hrzajte! Tod čez prag ne pridete, kanalje trške! Satan vas bo vzel, prej ko mene- in prej ko nas, ki smo tu doma! (Grmenje in bliskanje).

II.

MATI IN GADJE

Osemnajst let kasneje. Hiša prenovljena. Ob njej orodje. Na dvorišču praznična miza, deklet jo belo pogrinjajo, hlapec Cene krasi vhodno lesa... Potem zaigra na hramoniko... Mica krasi lesa.

Zažučale gore, zašumeli lesi,
ah, mladost ti moja, kam ušla si, kje si?
Ah, mladost ti moja, kam si se zgubila?
Kakor da bi kamen v vodo potopila...

KASTELKA: (s palico) Hej, Cena, vrag te dal! Kaj bojo fantje peš hodili s postaje. Zgani se in takoj po njih!

CENA: Okrasil sem lesa, da bo vse svečano za njihov prihod.

KASTELKA: Pojdi, sem rekla!

GALJOT: Hej, soseda! Reci hlapcu, naj še moji dekleti naloži!

KASTELKA: Cena še Galjotovi dekleti naloži. Se tudi vračata iz Ljubljane?

GALJOT: Ja.

KASTELKA: Moji se vračajo z Dunaja, Prage in Ljubljane.

GALJOT: In morajo priti vsi ob istem dnevu domov? Z istim vlakom?

KASTELKA: Da ne zapravljamo za vsakega posebej.

GALJOT: Ne laži, soseda. Bogata si dovolj, da vsakemu pripraviš sprejem, kot se spodobi. Le ponosna hočeš biti, ko jih gledaš tako vse skupaj, tri gade, tri študente, tri sine!

KASTELKA: Nič študente. Jože je končal in bo ostal na gruntu.

GALJOT: Kaj prepisala mu boš posestvo?

KASTELKA: Ne, to pa ne. Nekaj let bom gledala, ali je moje ali očetove krvi.

GALJOT: Tudi moja Jelica bo ostala doma. Končala je gostinsko šolo.

KASTELKA: Nekaj mečete oči drug za drugim, ali ne?

GALJOT: Saj sta že dovolj v letih, čas je. Lačni črvički so bili tvoji fantje, ko si prevzela za Kastelcem..

KASTELKA: Ko sem iz nič naredila to bogatijo! Zemljo smo goltali, kršenduš!

GALJOT: No, sosed, nikar se ne bahaj še sama, saj te že drugi preveč hvalijo.

KASTELKA: Kaj je to baharija? Vse sem prenovila. V hlevu dva para težkih volov, dva para težkih konj in par lahkih, vmes dve breji kobili, žrebe, sedem krav in prašičev - koliko jih je pravzaprav... Je to baharija? Shrambe so polne, grunt brez dolga, v hranilnici tisočak pri tisočaku! Je to baharija? In moji gadje študirajo! Kaj bi bilo, če ne bi garala. Res sem preklinjala, kri pretekala, se tolkla z ljudmi...

GALJOT: Ne čudi se, če govore, da ti je sam vrag vprežen v voz. V obraz se ti klanjajo, še za hrbtom te hvalijo. Ne rečem, marsikdo ti gre rajši s poti, ko naproti; a nihče, če je še tako jezen nate, ne zine o tebi slabega brez dobrega...

KASTELKA: Brigajo me ljudje! Sovražim jih. Samo tebe, sosed, imam rada! Pa še to samo zato, ker si mi takrat pred leti edini pomagal, edini denar posodil.

GALJOT: Le kaj se delaš, da ne maraš ljudi! Vsak bi si želel tako sosedo, kot jo imam jaz. In mater. Saj se tudi do sinov obnašaš, kot da jih ne maraš, v resnici pa vsa krvaviš od strahu, da bi se kateremu kaj ne zgodilo.

KASTELKA: Kaj čenčaš! Ampak vseeno poslušaj, sosed. Se spomniš, kako sem takrat preklela tistega nemčurskega oderuha štacunarja Petschnika., da je umrl zadet od kapi... Mar moje sovraštvo ubija, sem se spraševala? Nesmisel, sem rekla. Potem sem se ustrašila, če morda moja ljubezen ne škodi... Če ni prekleta!

GALJOT: Mana, zdaj ti čenčaš!

KASTELKA: Se spomnim, ko so bili moji gadje še majhni. Pol ure potem, ko sem objela Jožka, je padel s skednja. Tonček je obolel, skoraj na smrt, potem ko sem ga vzela k sebi spat. Janez pa je skoraj utonil tisti dan, ko sem mu rekla "moj zlati." Zato jim ne kažem nežnosti. Rajši jih imam krepke in drzne, kakor da bi se njuzala z njimi.

GALJOT: In če bo kaj iz te ljubezni med mojo Jelo in tvojim Jožetom, ti povem Kastelka, to ti bo pleme... Skupne vnuke bova ujčkala, sosed, to bo.

KASTELKA: Prav imaš, to ti bo pleme...

GALJOT: Pijva, da bi vojne ne bilo. Preveč se mi menijo o njej.

Vlaki drdrajo v nočeh... Nemci se baje oborožujejo...

Srbi se ne dajo poteptati, žilavi so, ko sam hudič.

Ljudi je preveč na svetu, nihče več se ne boji boga...

Zmeraj manj ljudi je v cerkvi, same stare babe še hodi jo k blagoslovu. Mladina pa, ah, kaj bi govoril... Tako je vedno, ko se pripravljajo vojske...

KASTELKA: Vojske ne bo, ali pa je šla moja pamet s hudičem...

GALJOT: Tvoja pamet je na pravem mestu, sosed, le drugi je nimajo, ki so močnejši od naju!

POLONA: (priteče) Gospa, so že tu.

GALJOT: Sta moji dekleti zraven?

POLONA: Kako da ne! Jelica se drži Joža, Zinka pa gleda Janeza...

GALJOT: Hej, Kastelka, da mi ne bojo tvoji sinovi obeh zmešali...

KASTELKA: Oh, kaj bi... Polona, poskrbi, da ne bo lenarjenja. Cena naj še zdaj gre dol po živinozdravnika. Pastirinega pankrta poglej, če ima vse, kar je treba. Kaj gledaš? Pojdi že!

(Galjot steče naproti mladim... Jože, Tone, Janez, Jela, Zina... Oče se poljubi s hčerama, poda roko fantom, Kastelka si daje opravka z nalivanjem vina za dobrodošlico...)

GALJOT: Adi jo, sosed! Halo, dekleti, domov, dovolj ste skupaj tiščali.

JELA: Bog daj mati Kastelka!

ZINA: Saj se vidimo, mati...

(Galjot odpelje dekleti, fantje se bližajo, hlapec in dekla neseta prtljago v hišo...)

KASTELKA: (ki bi sinove najraje stisnila k sebi, jih gleda zadržano)

JOŽA: Zdravi ste mati, postavni kot zmerom.

JANEZ: Še zmerom bolj.

KASTELKA: Kaj bi, kaj? Trčimo, ko ste se že vrnili. Pozdravljeni gadje, pozdravljeni! Vsako leto večji, vsako leto močnejši, kakor trije brati, kakor tri gore..."

JOŽE: Mati!

JANEZ: Živeli! (Molk)

KASTELKA: No?

TONE: Boste že vi prvi kaj povedali.

KASTELKA: Ali pa vi trije. Vsak naj pove, kakšne načrte ima za naprej. Čas je namreč, da se o resnih stvareh pogovorimo.

TONE: Da bo vojna, govorijo.

KASTELKA: To niso resne reči!

JOŽA: Na Dunaju se tako govori.

KASTELKA: Vojne ne bo. Ta bi nam vzela, kar smo dvajset let iz svoje krvi zidali... In še posebej ti, Joža, ne govori o njej. Kaj bom jaz Jelo tolažila?

JOŽA: Mati ...

KASTELKA: Končal si kmetijstvo, Joža, zdaj boš gospodaril.

JOŽA: Če bom znal.

KASTELKA: A grunta ti ne prepisem, dokler ne pokažeš, kaj znaš. Videti moram, ali si moje krvi.

JOŽA: Čigave pa, mati?

KASTELKA: No, kakšne načrte imaš? Kaj boš izboljšal na gruntu?

JOŽA: Nič. Najprej se bom pri vas učil. To, kar ste naredili vi iz te zemlje, to ni nikjer zapisano... Tega se ne naučiš v šoli... Samo... Mislím, ko ste že prej sami omenili Galjotovo Jelico...

KASTELKA: Ženitev, kaj? Čez leto lahko ponovno spregovoriš o tem, si razumel! Ta čas vaju bom gledala, oba, in spoznala, koliko sta vredna. Časa je treba in premisleka: zakon ni vodnjak, da bi skočil vanj na vrat na nos.

JOŽA: Mati, in če bo vojna?

KASTELKA: Da ne slišim več besede o vojni... hudiča. Tone!

TONE: Mati, jaz vas prosim, pošljite me še naprej v šole. Moja njiva je širša od teh naših leh... Zdaj sem komaj knjige povohal... veliko sem jih prebral, a zdaj moram v njih iskati resnico...

KASTELKA: Učenjak! Bo vsaj eden razpredel, kar meni ni bilo dano.

JANEZ: Je res mati, da ste v mladih letih tudi vi cele noči v knjigah tiščali.

KASTELKA: Kdo govoriči neumnosti!

JANEZ: Zinki je pravil oče, da ste bili prava mestna punčara, preden ste se omožili z očetom. Da ste kar pesmi prekladali izpod blazine na polico...

KASTELKA: Čenče! Če sem jih, sem vedela, zakaj. To kar sem se iz pesmic naučila, sem znala porabiti na zemlji!-Torej Tonč?

TONE: Kastelčevina mi je dala dovolj. Vendar bi rad še videl, kako drugod mislijo, pišejo, delajo... Zdaj sem živel v internatu, nisem spoznal življenja... Ko bom vse to spoznal, bom napisal knjigo o vas, mati, o naši zemlji, narodu... Knjigo, kakršne ni še nihče...

KASTELKA: Nič te ne razumem... Nikar ne misli, da sem te šolala le za lepe besede... Z njimi ne boš koristil ne sebi ne domu...

TONE: Prava beseda, mati, je toliko vredna, kot puška, kot dom... In pravo besedo bomo potrebovali zdaj, če bo vojna. In jaz pojdem reševati to zemljo in njen plod, kakor ste nam vi rešili grudo rubežu.

KASTELKA: (se ujezi) Sem rekla, da nočem več slišati o vojni, hej! In ti benjaminček moj. Časih si hotel kmetovati. (Molk) Sem slišala, da te Galjotova Zina gleda in gleda, ti pa njo. Ti se kaniš tudi ženiti?

JANEZ: Kaj me dražite, ko sam še nič ne vem. Prijatelja sva z Zinko, časih si kaj piševa. Ampak: grunt? Ne, ne bom kmet. Saj veste mati. Še dve leti v šole in potem bom učitelj...

KASTELKA: Ne, boš na gruntu, ki sem ga tudi zate rešila?

JANEZ: Učitelj bom kje v pozabljeni vasi mesil prihodnost od mladih nog. Velika vojna se bliža, otehtala bo sodbo nam vsem. Pa tudi, če ne zagrmi, je vseeno. Kazalec življenja kaže kvišku, k luči, le tam je prihodnost. Kar duhu gledane dni bodoče tvoje, ko zopet tvoja slava zablesti. Lej, vrzi proč vse suženjske vezi, naj prapor dvigne se in rog zapoje.

TONE: In ti meni ponašaš, da sem "pesnik!"

KASTELKA: Pa Zina?

JANEZ: Zinka? Le eno je potrebno, mati; vse drugo pride samo.

KASTELKA: To je moj gadji strup! (se nasmeji)

JOŽA: Na Jelenovem imej dom, pa boš učil v domačem kraju. Ni res, mati? Le tisto delo je blagoslovljeno, ki ga začneš na trdnem, s svojega.

KASTELKA: Bog živi gadje pleme. (čase zazvene skrivnostno) Na zdravje! To so moji gadje! Ponosna sem na vas, fantje, zdaj pa jest, da se ne bomo nazadnje še cmerili! Polona, hej! Mica, bom jaz postregla lačnim študentom, kaj! Pojdim v hišo...

III.

MESEČINA IN LJUBEZEN

Slišimo harmoniko in hrup mladih ljudi... Čena igra, drugi pojejo.

"Pod rožnato planino grabila je seno
in z radostnim obrazom prepevala glasno.
Privriskal je s planine sosedin brhki sin,
poklonil ji je cvetje z rožnatih planin..."

Na dvorišče prideta Zina in Janez, držati se za roke.

ZINKA: Janez... Ne bom čakala očeta in Jele, sama pojdem.

JANEZ: Te ne bo strah skozi temo nazaj grede?

ZINA: Ne bo! Rada bi...

JANEZ: Bodiva vsaj tu malo sama.

ZINKA: Tudi meni gre na živce toliko ljudi.

JANEZ: Pojejo in plešejo, meni pa je tesno pri srcu.

ZINKA: Tebi tudi?

JANEZ: Tebi tudi?

ZINKA: Ne vem, rajši sem sama.

JANEZ: Jaz tudi sam.

ZINKA: Prav, pa bodi sam... Ne bom te motila.

JANEZ: Zinka... ne sam... sam s tabo.

ZINKA: Če je res?

JANEZ: Zinka, kako ti naj rečem... Ti kaj poreci!

ZINKA: Kaj poreci! Kaj poreci...

JANEZ: Zina...

(Jo potegne narahlo k sebi in nerodno poljubi. Zdaj sta
znenada vsa drugačna, skoraj razposajena.)

JANEZ: Ljuba!

ZINKA: Ljubi moj!

JANEZ: Si videla, poljubila sva se.

ZINKA: Se še dajva.

JANEZ: Ja, Zina, ja...

ZINKA: Nesramnež, zakaj si toliko časa odlašal?

JANEZ: Nisem vedel, če ti bo prav.

ZINKA: Vsa dekleta v internatu so se že kdaj poljubila, samo jaz
sem bila še taka... Smejala so se mi, da sem kmečka ne-
vesta... Zdaj si me pa poljubil... Hvala ti.

JANEZ: Tebi hvala, Zina, tebi!

ZINKA: Zakaj?

JANEZ: Ker si pustila...

ZINKA: Saj lahko še ...

(se poljubita, oba zdrkneta na kolena.)

JANEZ: Veš, da te imam rad, odkar sem na svetu.

ZINKA: Zelo?

JANEZ: Vsa zemlja ne pove, vse ptice ne spojo, na vse nebo ne popišeš...

ZINKA: Pojdiva zdaj nazaj... Zdaj, ko sva srečna...

JANEZ: Zina, me boš čakala?

ZINKA: Do smrti.

JANEZ: Najina ljubezen ne bo nikoli umrla.

ZINKA: Zato, ker si moj, ker si moj.

JANEZ: Vse storim zate, kar sem sklenil...

ZINKA: Ali Janez, če bo vojna?

JANEZ: Midva bova ostala... najina ljubezen bo ostala... Steciva nazaj, da naju ne bojo pogrešali... Zadaaj, zadaaj, da bo daljša pot...

(Stečeta.)

JELA: Ne. Joža, pogrešali naju bojo.

JOŽA: Samo za hip sama, Jela! Ne morem jih gledati, samo menili bi se in menili...

JELA: Nikjer ne moreva biti sama.

JOŽA: Tu sva sama.

JELA: Pogrešali naju bojo in iskali.

JOŽA: Nihče ni videl, da sva zbežala. Jela!

(Jo poljubi, tudi ona njega...)

JELA: Ne, ne morem več... Joža ... Ne! Pojdiva nazaj!

JOŽA: Ne... Tu bodi... Čakaj, ne morem tak nazaj... Saj ves gorim!

JELA: Jaz tudi.

JOŽA: Jela, bodi moja.

JELA: Si nor... Joža ... TU? Zdaj? Ko se poročiva...

JOŽA: Čez eno leto, so rekli mati...

JELA: Saj vem, tvoja mati noče...

JOŽA: Kaj bi ne hotela! Ampak saj veš, dolgo je gospodovala, ne odvadi se gospodovanja. Ukazovala bo in jaz bom dekla v hiši... Iz nič je naredila to bogatijo, pa se boji dati iz rok ...

Čez eno leto, oh...

JELA: Ko bo minilo eno leto, bo spet rekla - še eno leto... Vem...

JOŽA: Zato ne čakajva več...

JELA: Ja, tako rečeš... In kaj naj jaz...

JOŽA: Moja bodi!

JELA: Saj bom... Bom, saj bom sicer znorela ali zgorela... Ne božaj me, ne morem...

JOŽA: Jela...

JELA: Ne tu, ne nocoj... V moji izbi, Joža,,,

JOŽA: Kdaj? Kdaj...

(Joža jo grabi, ona se nemočno brani, ravno bo popustila...)

JELA: In kaj, če bo vojna... Če bo vojna, kaj bom potem...

JOŽA: Ne bo vojske, ne bo Jela... Ne vzdržim...

JELA: Mati... (steče, Joža za njo...)

KASTELKA: Joža, kje hodiš? Jela... Mladost je norost, Tako je!
In ta Jela, ta je vroča...

IV.

"OJ, TA VOJAŠKI BOBEN..."

Cena igra in poje: Oj ta vojaški boben,
ta bo moj poslednji zvon,
oj, ta mi bo zazvonil,
kadar jaz umiral bom...

KASTELKA: Ves hudičev je današnji dan!

(Natoči si brinovca, na dušek izpije. Ponudi tudi dekli.)

KASTELKA: Na še ti. Morebiti kaj pomaga, da preženeva slabo voljo.
- Nič ne odleže: kolena se šibe in v prsih leži skala,
sto centov težka, pa če sem prav vstala zdrava kot riba.

POLONA: Ne odleže.

KASTELKA: Še zrak je zoprno mehak. Tako se mi zdi, ko da bi na en
dan to mrtvaško sonce zbralo vso svinjarijo najinih prvih
težkih let. - Še popij! Pa sva le dobro zvozili takrat,
punčara, kaj? Ti ni več žal, da si ostala z mano, ko je
ves grunt zlezel na kose? Ni ti žal?

POLONA: Ni mi žal mati Kastelka.

KASTELKA: Moji gadje, vsaj slutijo, kako je bilo. Zdaj se lahko
bahajo z bogastvom.- In kakšne sakramenske barve je nebo,
fej ga bodi! Ne da se reči, da bi bilo megleno, ali pusto
je kakor mrtvaša rjuha; sonce sije in se vendar kisa...
Voda leze kakor olje, toliko da se premiče; pa trava -
nobena bilka ne trepeta! Še brinovec je kot pomije.

POLONA: Ni prvič poleti takšno v naši dolini.

KASTELKA: Tako bi bilo, če bi ves svet umiral. - Z Jelenom sva se
se zmenila. Jutri podpiševa. Dober dom bo za Janeza.-
Če le kak satan parklja vmes ne vtakne.

POLONA: Meni ne da miru šunder doli v vasi.

KASTELKA: Kje so gadje?

POLONA: Z doma so šli.

KASTELKA: Na Galjotovo. Tudi Tone? Počemu le?

POLONA: Ne. V vas.

(Gre)

KASTELKA: Cena, Cena, bog te dal, kakšne viže pa igraš?

CENA: Vojaške, mati, pravijo, da bo vojska...(Cena pride iz vaše strani)

JANEZ: (priteče) Mati - začelo se je!

KASTELKA: Kaj?

JANEZ: Mati, vojna, vojna!

KASTELKA: Norec, kaj si izmišljaš?

JANEZ: Res je. Joža in Tone ...

CENA: Tako je, mati vojska bo!

KASTELKA: Kaj Zgubi se slišiš! Kaj se plete, kršendaš?
 Le za dve uri nisem pete odnesla, pa je že vse navzkriž.
 (oglasí se plat zvona)
 (Na vas priteče poštar, s trobento kliče, nato bere tekst mobilizacije)
 (Kastelka se v nemem besu ozira, stopa nervozno sem in tja, naposled zgrabi prvo reč na predalniku in jo trešči ob tla, da se razpršijo črepinje po vsem prostoru)

KASTELKA: Strela peklenska žveplena. Sto tisoč hudičev! (V tem Joža in Tone)

JOŽA: Mati, kaj delate?

KASTELKA: Saj svoje razbijam!

JANEZ: Nikar, mati.

(Zdaj diha spet mirneje. Odduškala si je.)

KASTELKA: Torej - kaj je pravzaprav.

TONE: Poglejte.

JOŽA: Poglejte.

(Oba hkrati ji pomolita pred pogled uradni vabili.

Mati jima osorno iztrga listini iz rok. Komaj pogleda kaj piše.)

KASTELKA: Jutri? Oba?

(Oba pokimata)

KASTELKA: Ne. Ne, ni mogoče. Zmotili so se! Ne dam! Smečno. Jaz že vem, kaj je treba. Sakrament! Mene že ne bodo dražili s takšnimi neumnostmi.

JOŽE: Mati - ko mora biti... Kar šla bi, da se pripraviva.

KASTELKA: Kajpa, kajpa! Jutri!

TONE: Mati, morava...

KASTELKA: S katerim vlakom?

TONE: Popoldne.

KASTELKA: Še z nočnim prideta zgodaj. - Cena! Cena! Zaprezi.-

Polona! Glej, da bo red. Janez! Prinesi mi ruto.-

Niti koraka, dokler se ne vrnem, razmeta!

TONE: Kam hočete, mati?

KASTELKA: Vama nič mar!

JOŽA: Zaman je.

KASTELKA: Nič ni zaman.

TONE: Smejali se bodo.

KASTELKA: Kastelki se nihče ne smeji.

JOŽA: Spode vas.

KASTELKA: Kastelke nihče ne podi.

TONE: Vso hišo pripravite v sramoto!

KASTELKA: Kastelcev ni sram pred nikomer!

JOŽA! Bob ob steno, Tone.- Vsaj kleti nikar, mati, kričati ne nanje! Zapro vas in obesijo.

KASTELKA: Sama vem, kaj mora biti. Niti koraka, dokler se ne vrnem! Cena, je vrpeženo? - Ni mogoče sta slišala!? Zmotili so se! (si daje ruto na glavo) Kdo vzame Kastelki sinova? (Zadnje vprašanje je bilo izgovorjeno že na pragu. In ni je več. Bratje se spogledajo in onemoglo zmajejo z glavami.)

KASTELKA: (že zunaj) Gani. Cena, pa da konja ubiješ!

JOŽA: Pripravljat si pojdiva reči...

JANEZ: Morebiti pa mati res kaj dosežejo?

TONE: Ne. vojne tudi Kastelka ne zmaga.

KASTELKA IN OFICIRJI

Mestni trg. Miza in dva oficirja za njo. Mladi fantje sprejemajo vojaško opremo, popisujejo jih... Nekateri pijejo, drugi jočejo, tretji tiho pojo. V vrsto se za mladim fantom postavi tudi Kastelka.

1. OFICIR: Sakrament, kaj bojo zdaj tudi ženske korakale?

KASTELKA: Dober dan, gospodje! Jaz sem Kastelka s Kastelčevega.

2. OFICIR: Deutsch reden!

KASTELKA: Bitte schön, mein Sohn... Hudiča, nič deutsch reden...

Če razumete fante, ki mi jih jemljete, boste tudi mater, ko prosi za svojo kri.

(Pristopi višji oficir.)

2. OFICIR: Gaj bi rati, kosba?

KASTELKA: Kaj bi rada? Smešno. Sinove. Ne dam vam jih. Za vaše vojske meni malo mar. Kaj me briga Srbija in kaj antanta? Tudi vaš Ferdinand me ne briga. Ne cesar! Ampak le moji gadje. S temi rokami sem jih vzgojila, s temi prsmi dojila. Zakaj? Da bojo zdaj za vas trpeli in izgubljali svoja življenja daleč od doma, daleč od matere. Nikoli! Mene vzemite, fantov ne dam.

V. OFICIR: Wer ist diese Frau?

2. OFICIR: Eine irre Bäuerin.

1. OFICIR: Eine Grooshofbesitserin.

V. OFICIR: Was soll das? Sie soll abtreten! Schicken sie weg!

Was für eine Unverschämtheit.

KASTELKA: Nikamor vstran... Sinov vam ne dam, da veste, krvoloki!

1. OFICIR: Zdaj pa zadosti, babnica. Res imaš sinova, verjamem, da so dobri fantje. Kaj pa naš cesar, ki so mu ubili prestolonaslednika, on pa nima sinov? Vso šlahto ima pri vojaki, pa se ti za svoje sinove nekaj poteguješ... Marš domov, da še tebe ne vržemo v arest in jim ne boš niti popotnice pripravila. Kaj se jih še plenice držijo, da hodi mati tu okoli? Slišite fantje?

(Vojaki se krohotajo)

KASTELKA: Ne dam, ste slišali!

V. OFICIR: Schicken Sie weg diese irre Weib!

KASTELKA: Prekleti, prekleti! Ali veste, da moja kletev ubija.
Zgrudite se mrtvi, rablji mojih otrok...! Vrag vas bo
odnesel! Če ne zdaj, pa čez sedem let, Kastelka vam to
napoveduje... Sakrament!

(Krohot.)

V. OFICIR: Weiter machen!

2. OFICIR: Jo bom po Kopcu!

1. OFICIR: Lasse diese alte Weib.

(Vojaki jo vlečejo stran, Kastelka še nekaj časa maha
s palico, potem se nemočna opoteče z odra...)

VI.

SLOVO IN POLJUB

Joža in Tone s klobuki in v suknjičih s kovčkoma. Pred odhodom. Janez zada, Kastelka zlomljena sedi na stolu.

JOŽA: Saj sem vam rekel, mati. Nič ne pomaga. Zdaj se bojo še name smejali.

KASTELKA: Tvoja mati se je bala za sina. Te je mar sram?

JOŽA: Ne, mati. Odpustite. Ni me sram, le za vas mi je hudo, ravнали ste prav kakor zmeraj. (Molk.)

TONE: Če se ne vrnem, mati, so moje knjige Janezove. Kar hranite zame v gotovem denarju razdelite po svojem prevdanku med brate in v dobre namene.

JOŽA: In moje ravno tako. Saj sami najbolje veste!

KASTELKA: Molčita o testamentih! Ob miru se vrneta zdrava, vse drugo naj zdaj ne skrbi! Prinesi kozarce, Polona, tiste, s katerimi smo pili, ko ste prišli s šol...

(Polona prinese vino in kozarce. Mati natoči.) Da trčimo na veselo svidenje! Žalostno je slovo brez vinske zdravice in čas hiti. Da bi ga skupaj pili čez leto dni!

TONE: Da bi ga pili!

(Ko mati odloži kozarec, ga odstavi tako močno, da se razleti.)

TONE: Močno roko imate. Krepko boste vladali domu, ko naju ne bo.

KASTELKA: Pri Galjotovih sta bila?

JOŽA: Bila

KASTELKA: No, vidiš, dekle te ne sramoti, ko hodi mati beračit zate. Starke smo avšaste, zato imate mlade rajši.

Naj Jela nikar ne joče, vojna bo kmalu pri kraju.

TONE: Kmalu. In bog da sva zraven, za velike stvari gre.

JANEZ: Dolgčas bo gledati od daleč; še tokrat bo zemlja krvava, potem nikoli več.

KASTELKA: Kako misliš, prerok?

JANEZ: Tako, da je zadnjikrat. Nemara bom tudi še jaz na vrsti, ves dan hodi neka slutnja za menoj.

KASTELKA: Slutnje so bedarija! "Kdor sluti, jo skupi, morda slava se z ognjem ne igra.

(Onstran plotu se pojavijo fantje, med njimi Mrkunov Peter in pojo.)

Oh, adijo očka,
oh, adijo, mamca,
saj se vidimo zadnjikrat.
Krogla priletela,
v srce me zadela
in me težko ranila...

JOŽA: Čas je, mati, zdravi ostanite in mislite name. Bog vas živi!

MRKUNOV PETER: Hej, Joža, Tona, ne pojdemo skupaj?

FANT: Se mame za krilo držita?

TONE: Zbogom, mati! Da se vidimo, da trčimo na Kastelčevini!

KASTELKA: Zdrava ostanita, gada! Vrnita se, kakor odhajata, hudo je počivati v tuji zemlji!

(Odideta proti lesi, Janez gre z njima, zberejo se Cena Mica, Polona in hlapci. Galjot, Jela in Zinka... Jela steče k Jožetu, ga objame in joče... Jožetu je nerodno in se vrne k materi, ki je edina ostala, kjer je bila...)

JOŽA: Mati, besedo!

KASTELKA: Kaj bi rad? Si kaj pozabil?

JOŽA: Da bo mir pri duši! Ko se vrnem, bomo naredili svatbo brez čakanja, kajne mati?

Kastelka: Kakor hočeš, sinko. Samo vrni se, Joža, pridi zdrav. Odpusti, zlati, če sem bila kdaj preosorna s tabo in Jelo. Nikoli vas nisem božala, sam veš, ne tebe ne bratov in vendar... Vrni se, Joža... Vsak dan, sleherni noč te bo čakala mati... Čaka te zemlja, ki sem jo zate pripravila, tebi hranila... Joža, fant... najstarejši gad moj...

(Ga objame in poljubi na čelo... Jožetu je nerodno. Kastelka stoji ko vkopana... Tako čudno se ji zazdi to dejanje, da strahoma sune fanta od sebe)

KASTELKA: Ne, ne... (Kastelka vstane negibno. Od daleč pesem. Regiment po cesti gre...)

Konec 1. dejanja

VII.

ARETACIJA

Kastelka in Janez v pogovoru stopita pred prag.

KASTELKA: Da, da Janez. Svoje braniti ni greh, toda greh je misliti na več. Zemlja je pokazala, da me hoče imeti zase - kadar koli sem se obrnila k drugemu, je bilo slabo. Če vas gadov sem se bala dotakniti, prav do zadnjega me je bilo strah.

JANEZ: Toda tako ste bili dobri do nas, kar smo, ste izdali! (Molk.) Tako poka vsenaokrog, da je kar čudna misel, da streljajo nekje topovi.

KASTELKA: Dobro se sliši.

JANEZ: Streljanje, mati? To se vam samo zdi. Komaj vročino slišim peti.

KASTELKA: Slišim... prek zemlje... Zemlja mi govori: Sam hudič jih je dal, kaj delajo. Vso skorjo mi slečejo, ves zemeljski drob izdero. In mrliče spuščajo vame, vse belo mrtvih je v meni... Strah me je, tako mi pravi zemlja...

JANEZ: Sanjalo se vam je?

KASTELKA: Nič sanjalo.

JANEZ: Mati, pomirite se!

KASTELKA: Nimam miru. Misliš, da je bilo narobe, ker sem poljubila Joža, ko je odhajal.

JANEZ: Zakaj bi bilo narobe, mati?

KASTELKA: (zapoje) Krogla priletela,
v srce ga zadela
in ga težko ranila...

JANEZ: Mati, nikar žalostnih misli. Zdrava sta, gada, saj pišeta!

POLONA: Gospa, prišli so! Z vseh strani so zastražili hišo,

KASTELKA: Kdo, Polona? Kdo?

POLONA: Vojaki, žandarji, kaj jaz vem, s puškami.

KASTELKA: Kaj hočejo?

POLONA: Ne vem.

STRAŽMAJSTER: Dober dan, tu imam nalog za preiskavo in aretacijo!

KASTELKA: Kakšno aretacijo?

STRAŽMAJSTER: Janeza Kastelca.

JANEZ: In zakaj? Kaj sem storil?

STRAŽMAJSTER: Brali smo vaša pisma! Pregledali zveze, ki ste jih imeli med študijem. Videti je, kot da vam naša država ni vseč, kakršna je.

JANEZ: Nisem govoril o državi! Ni pa mi vseč, kako v njej ravnate z našim narodom.

STRAŽMAJSTER: To boš povedal na zaslišanju, fant!

STRAŽNIK: To smo našli!

STRAŽMAJSTER: Poglejte: "Zastava... rdeče-belo-plava trobojnica, pa zemljevid slovenske zemlje, ki jo mislite odcepiti. Kaj? In puška risanica z petnajstimi naboji... Gremo.

KASTELKA: Puška je last mojega pokojnega moža.

STRAŽMAJSTER: Na zaslišanju, na zaslišanju. Jaz nič ne morem...

JANEZ: Mati, ne delajte jim veselja! Naj ne vidijo solze v vaših očeh, naj ne slišijo vašega joka. S častjo in slavo se vrnem, mati!

STRAŽMAJSTER: Hm, to pač ni gotovo.

KASTELKA: Prav, gad! Korajžo! Zdržim, dočakam, brez solze... Prav Benjaminček!

STRAŽMAJSTER: Gremo!

KASTELKA: Še to pot pomagaj, ti, tam, ki stojiš ob strani, Bog ali satan vzemi mojo dušo s seboj.

(Zinka priteče.)

ZINKA: Torej je res? Janez, kaj hočejo?

JANEZ: Ne vem.

STRAŽMAJSTER: Vstran, v imenu postave!

ZINKA: Kar suni, poljubim ga vendarle. Na roke, uklenjene. Svete so. S temi me objameš, Janez, kadar se vrneš, ali ne?

JANEZ: Seveda, Zina...

KASTELKA: Ne cmeri se, Zina, sem k meni stopi! Še kesali se bojo!

JANEZ: Tako, mati, tako. Nasvidenje, ljubi moji.

KASTELKA: Bog s teboj!

ZINKA: (teče za uklenjenim Janezom) Janez, čakaj spremila te bom... Ne, ni me sram...

STRAŽMAJSTER: Marš: Verräter, Hund!

ZINA: Pa bom hodila za vami...

KASTELKA: Kopljejo mi po srcu, kopljejo mi po zemlji...Brez srca pa ne morem živeti... A ne dam, ne zemlje, ne gadov...

KASTELKA: Slišite, ne dam ne zemlje, ne gadov... Prekleti, ki ste si izmislili vojno! Dveh bo zadnja beseda, pravice in Kastelcev!

POLONA: (na pragu se prekriža) Če ne bo kmalu konec vojne...

JOŽA MRTEV

Kastelka je zaspala na stolu, ruta na ramenih. Sanja. Tema.
Trkanje.

KASTELKA: V uho me piši, kdo si. (Trkanje) Ti hudič, da bi se ne
naveličal (Trkanje) Ali bo še mir, kršenduš. (Trkanje)
Kastelka v spanju prisluhne).

JOŽEV GLAS: Zakaj me ne pustite k sebi, mati? Ali me ne poznate
več? Joža sem... vaš Joža, najstarejši gad... Mati...

KASTELKA: Jezus! Ti Joža? Počakaj precej ti odklenem...

JOŽEV GLAS: Ni treba, mati; nič ne vstajajte, saj pridem tako...

(Joža vstopi skozi celo, komaj zaznavan v blatni vojaški
obleki s čelado na glavi in krvav obraz.)

KASTELKA: Joža, kaj je s teboj? Od kod prihajaš? Kaj si bolan moj
Joža?

JOŽA: Od daleč, mati; ne veste kako dolga je pot. Bolan sem.

KASTELKA: Kaj ti je otrok, govori.

JOŽA: (Joža tišči roko na čelo) Boli me... Tako hudo boli, mama.
Glava me boli. Strašno boli glava... tu kamor ste me po-
ljubili...

KASTELKA: Joža... pa ne zato (Kastelka zaječi) Imej usmiljenje
otrok... ker sem te poljubila?!...

JOŽA: Zato... Prav zato... samo zato...

KASTELKA: Jezus (zarjove z nečloveškim glasom) Tak, vsaj povej,
ali si živ ali si mrtev. (Joža se nasmehne, odkima in
začne kakor upihnjen).

KASTELKA: (Se prebuja na tleh) Se mi je sanjalo? (Vstane) Kršenduš,
take sanje. Vrani, črni vrani. Polona, Polona - Polona.
Kje si?

POLONA: Kaj je mati Kastelka?

KASTELKA: Ali je hodil kdo po dvorišču? Je kdo kaj govoril? Me je
kdo iskal?

POLONA: Nihče, gospa... Nihče, samo zadremali ste.

KASTELKA: Daj mi brinovca!

(Odideta v hišo... V tem priteče na dvorišče Jela, maha
in res se onkraj plota pojavi vojak... Jela steče, toda
to ni Joža, je Mrkunov Peter...).

JELA: Peter, ti!

PETER: Jaz.

JELA: In kje je Joža?

PETER: Joža... Tam! Tam... pokopan...

JELA: Kaaaaj?

PETER: Padel... Poleg mene...

JELA: Oooo, Peter... ne, ne... jaz, sirota... sama, nedotaknjena, nočem več živeti...

(Steče... proti ribniku v ozadju...)

PETER: Hej, ljudje, Galjot, na pomoč... vaša hči...

GALJOT: Kaj je? Kje je Jela...

PETER: Jezus, sprejela je novico in stekla naravnost v jez.

ZINKA: Oče. Vsi tečejo za Jelo.

(Iz hiše pride Kastelka s pismom v roki)

KASTELKA: Kaj bi napravila za moje gade? Ha, Ha, Ha! V cerkev pojdem, molila bom: (ironično) Zahvaljen gospod, ki si vse tako modro ustvaril in uredil... Rodila in ubila... zahvaljen bodi gospod... Bala sem se zanj, to je tisto... (Molk.)

GALJOT: (Razburjen) Mana, Mana.

KASTELKA: Kaj se godi? Galjot?

POLONA: V ribnik je hotela Jela! Zdajle so jo potegnili iz vode... Toliko, da je živa...

KASTELKA: Galjot! Zakaj? Kaj se godi! Povej! (Zunaj glasovi, ukvarjajo se z Jelo)

(jok - besede - Katra milo, Polona vpije: Aaa, joj, bog pomagaj... a,a,a, daj tople vode Katra - vsi vprek vpijejo in vrešče).

KASTELKA: Kaj je to, tristo satanov. Ali so si ponoreli, ali je konec sveta?

GALJOT: Če pa je Mrkunov Peter prišel. Naj ti on pove. Jaz že imam nesrečo v hiši... (odiše. Molk. Mrkunov Peter se počasi približuje s oklonjeno glavo)

KASTELKA: Peter, ti... sem stopi...

PETER: Ja.

KASTELKA: Počemu stojiš kakor lipov bog in molčiš? Zini besedo, povej, kaj prinašaš?

(Peter stoji in moči in suče vojaško kapo v okornih rokah).

KASTELKA: Si bil ves čas pri Jožu? Si mu pridno služil? In zdaj si ga pustil samega? To ni lepo. Ste se umikali?

PETER: Vroče je bilo.

KASTELKA: Sem slišala. In JOŽA je ostal tam?

PETER: Ostal. Saj zato prihajam.

KASTELKA: Kako se ima? Je zdrav? Kajne? Pozdrave pošilja? Lepo, lepo! Tonč pa ni šel na tisti vaš konec, na jug so ga poslali.

PETER: Ni zdrav.

KASTELKA: No, kajpa, napori, se ve, napori! Spanje pod milim nebom, saj vemo.

PETER: Napori, ne ravno... ampak...

KASTELKA: Kaj ampak... Povej že enkrat, kako je z mojim najstarejšim!

PETER: No, kako naj začnem... Nocoj bo stirinajst dni od tistega večera. Mi tu, oni tam, tik pred nosom, veste. In vse mirno, bolho bi slišal lesti. Nihče ne strelja, ne naš ne njihov; vaš mladi gospod sede in nekaj tuhtajo - naenkrat pa vstanejo, vzdignejo glavo in gledajo tja na ono stran. Nikarte, jim pravim, oni pa so bili hudi, kar nagnali so me. Kaj sem hotel. Pustim jih in gledam. Jaz njih, oni na drugo stran. Tedaj se pa tam posveti, kjer je bila prej tema in človek ni videl streljati. Raketa. Ali mislite, da so se umaknili? Kaj še? Puške pokajo, svinee švišga, kakor bi muhe rojile - oni pa stoje in gledajo. Ko da se sami nastavljaajo.

No, kmalu streljanje mine...

KASTELKA: Bog bodi obvarjen. Jaz pa norim od golih hudičevih sanj... (To je rekla bolj sebi, kot Petru)

PETER: Streljanje mine, oni pa še kar naprej mirujejo... In stopim h gospodu, češ zdaj vas pa več ne pustim, čeprav gre glava na kose! Ali oni se ne zmenijo zame... Nič ne slišijo, molče, ne ganejo se...

KASTELKA: No, no, no!

PETER: In se ne ganejo. Mene kar nekaj popade. Stopim še bliže, pocukam jih za rokav. Tedaj pa - tedaj... (Peter umolkne, nato pa satuli v svojo kapo)

KASTELKA: Tedaj, kaj tedaj, govori baba, ne emeri se...

PETER: Tedaj... te... te... (ne gre mu iz ust; zdajci pa stresse z glavo in pokaže s prstom na čelo).

(Kastelka spozna...)

KASTELKA: Zato je prej Jela hotela v vodo?

PETER: Ja...

KASTELKA: Joža ranjen, praviš, ranjen?

PETER: Ne, ampak...

KASTELKA: Mrtev? Mrtev? Joža?

(Potem se zruši nad mizo, da bolj leži kakor sloni na njej. Obenem je zarukala tako grozen krik, da ga človeška črka ne more opisati. Sapa ji dre iz pljuč in se hropeč spet vanje vrača. Kastelka tuli, zavija, hrope, buta s pestmi po mizi, si trga obleko, se zopet požene z mize, bega po sobi, se zaletava v pohištvo, se zvija, nič več ne kriči, samo hripavo še diha; celo dih se sliši, tako se ji je grlo v prvem kriku zahripalo... Vzpenja se pod strop, se meče po tleh... Nazadnje obleži kakor brez življenja na stolu zraven mize. Dolgo leži tako sama. Potem pa skozi vrata le pridejo ljudje, ker jih je priklicalo Kastelkino glasno divjanje. Prvi je Galjot, z njim objokana Zinka, obe dekli, Cena, Mrkunov Peter. Galjot in Zinka prideta k njej, dekli ostaneta pri vratih, pred vrati ostaneta Cena in Peter. Galjot stopi prvi h Kastelki. Zapazi, da se je v divljanju skoraj razgalila, jo zakrije, jo z zelo mehko kretnjo trde dlani prime za rame. Ta čas se je Zinka stisnila k njej. Kastelka sprva sploh ne pokaže, da čuti prisotnost..)

GALJOT: Vstani, Kastelka, Mana, vstani. Tako ne moreš ostati...

(Čez hip se Kastelka le zravna. Ozre se, vidi ljudi.

Ogrinjalo, ki ji ga je Galjot narahlo stisnil nad prsmi, si trdno pritegne. Srepro se ozre po vseh prisotnih.)

KASTELKA: Ljudje božji... ljudje božji, čujte, kaj vam povem!

Enega otroka so mi ubili; v čelo ga je zadelo, prav kamor sem ga poljubila za slovo... Joža je mrtev, dva gada še imam: Tonč je na laški fronti, Janez zaprt. Dobra fanta sta, sami veste: vsa dolina boljših ne premore.

(Tedaj trdno in obrzdano vstane, mirno obstoji in jih s kalnim, a ubranim očesom pogleda vse po vrsti).

KASTEILKA: Ali jaz jih preklinjam, tu pred vami vsemi; mati kolne svojo lastno kri!

(In potem se še mrzlo, grozljivo zasmije.)

OLTAR

Kastelka postavlja po stenah in pohištju Jožove fotografije.

KASTELKA: Počakaj, Joža, takoj bom nazaj, samo za posli pogledam! Če me ni zraven, je vse narobe. Samo trenutek, pa bom pri tebi in rože ti prinesem. Bele marjetice, te si imel najrajši...

(Čez čas se vrne z rožami, ki jih postavi ob Jožove fotografije.)

Zdaj si spet moj mali, nisi velik, nič nisi vojak, kajne da nisi. Pobožala bi te, fantek, pa te ne morem več. Prej te nisem smela. Enkrat samkrat sem te poljubila, mili, pa te je ravno tja zadelo. Grda krogla, hudobna krogla, mojega fantka v čelo ujedla, mojega gada. Kajne, da si zdaj samo moj, kajne. Jela ni bila zate. Najprej je hotela v ribnik, zdaj pa se že smeje... Zinka je drugač- na, čisto nesrečna je zaradi Janeza... Veš, Janez je v nekakšnem taborišču, Joža, pa mu ne pišem, ne njemu ne Tonetu na fronto. Ne upam, saj veš, da moja ljubezen ubija, to si ti najbolje skusil... Hudo je, gad, če bi človek rad ljubil in ne sme in bi rad sovražil, pa ne more. (Trkanje na vrata.) Oprosti, mili gad, nekdo naju moti... Samo pogledam, pa se znova vrnem k tebi...

ZINKA: Dober večer, mati.

KASTELKA: Dober večer, Zinka!

ZINKA: Novice imam gospa.

KASTELKA: Zame ni več novic na tem svetu. Kar je zate potreba, go- vori, kar ni, o tem molči.- Glej tam, pismo leži na mizi. Če hočeš, odpri in beri, pa zase.

ZINKA: Vaš Tone piše, mati!

(Na hitro bere)

ZINKA: Ranjen je...

(Kastelka ostro reagira na prejšnjo besedo "Vaš Tone.")

KASTELKA: Čigav Tone?

(Potem vendar povzame vprašanje.)

KASTELKA: Kam je ranjen? V glavo?

ZINKA: V prsi je bil ustreljen... Rešili so ga; rana se celi, čeprav je slab.

KASTELKA: No saj... Ta je šel brez poluba! - Kaj me briga! Nimam sinov. Naj umre ali okreva, živi ali pogine - meni nič mar.

ZINKA: Moj bog! Tone piše, da bi pogledal domov, kadar vstane... In da se ga nič ne spomnite, kaj ste nemara bolni? Torej najde vrata zaprta, ko pride? piše.

KASTELKA: Dom je njihov po očetu, hiša in zemlja in vse, kar je. Vrata v svojo izbo pa menda pozna.

ZINKA: Mati! IN Janez - če pride Janez, ali tudi ta ne najde matere?

KASTELKA: Matere nima. Od matere žive sinovi, od Kastelke umirajo.

ZINKA: V vsakem pismu piše: zakaj? Kako mu naj raztolmačimo? Boji se, da ste umrli... da mu prikrivamo.

KASTELKA: Meni je vseeno, vrzi mi ga v naročje, ako mu ne privoščiš sreče in življenja. Jaz ne trenem ne s prstom ne s srcem in ne z mislijo. Ko bi ga hotela ubiti, bi vzela nož, ne ljubezni. Zame ga ni, ti pa - kakor hočeš.

ZINKA: Mati, mati, kje imate srce! Tam, glejte, v taborišču jim ni dobro... Morda potrebuje denarja?

KASTELKA: Če mu kdo kaj posodi, si vzame ob svojem času iz njegovega deleža. Pol grunta je Janezovega, vsak ve. In kar je stvari, obleke in drugega, lahko pobereš in pošlješ - jaz se ničesar ne dotaknem. Če jih preklinjam je narobe, če jih ljubim še bolj.

ZINKA: Mati! Bog vam pomagaj! (Zbegana odide) (Kastelka zopet poklekne pred fotografije.)

KASTELKA: Joža, povej, kaj naj storim? Kaj naj storim? Da obvarujem vsaj druga dva gada... Ko že tebe nisem znala... Ko sem še tebe pogubila.

TONE NA OBISKU

Na dvorišče stopi vojak. Utrujen z roko v ovoju... To je Tone. Ogleduje kmetijo... Kliče Hej, Mati! Nihče se ne oglasi... Sede za leseno mizo na dvorišču, kjer je nekoč z brati in materjo nazdravljaval... Tišina... Le gor od Galjotov se čuje vojaška pesem... "Oj ta vojaška sablja, ta bo moja zadnja luč..." V tem pride na dvorišče Kastelka...

TONE: Mati!

(Ji steče naproti, tudi Kastelka ga že hoče objeti, a se zadnji hip zave, da ne sme.)

TONE: Mati, kaj me ne poznate?

KASTELKA: Poznam, sin. Toda stran od mene. Pusti me. Proč! (cepeta)

TONE: Mati, kaj blaznite?

KASTELKA: Mar ti ni Znka pisala, da te nočem videti. In da nimaš matere, kaj?

TONE: Pisala je, kako ne bi. Toda nisem ji verjel, Smejal bi se, če bi ne bilo prežalostno. Kako da nimam doma, kako ne matere? Vse je tu pred menoj. Bolečina vas je zmotila, dajte že svojemu gadu roko ...

KASTELKA: Proč! Veš, kaj je ubilo brata?

TONE: Vem... Krogla.

KASTELKA: Ne, en sam moj poljub... Ko sta odhajala in je skočil še enkrat nazaj k meni - se spomniš - sem ga poljubila za slovo. Na čelo. In ravno tjakaj ga je zadelo... Sam mi je povedal v sanjah in Mrkunov Peter, ki je prišel na dopust, je to potrdil... Beži od mene, da še ti ne pogineš...

TONE: Pamet, mati, pamet... To so zmote vaše žalosti... Predobro srce vas vodi v zablodo...

KASTELKA: Govori, kar hočeš! Jaz pa vem, kar vem... Počuti se kot doma, mene pa pusti na miru... Če imaš kaj usmiljenja, me pusti. Ne veš, da sem te preklela? Beži, beži... Sam veš, na svojem si. Izba je zmeraj pripravljena, za jed ukazi, kar hočeš in si daj Vseeno mi je, le pri miru me pusti, kadar pojdeš si prihrani slovo.

(Gre v hišo in zapre vrata za seboj.)

STONE: Mati! Mati! Kdo sliši, kar kolne materina ljubezen? Blagoslovili ste me.

(Obsedi sam... Čez čas pridejo Galjot, Zinka, Jela... Čena.)

GALJOT: Pozdravljen, Kastelkin gad!

STONE: Pozdravljeni! Zina! Jela, ne šaluj preveč...

GALJOT: Kaj, kako je na fronti... Pridi, boš povedal pri nas doma.

STONE: Kaj naj povem?

ZINKA: Si se hudo prestrašil matere? Mati Kastelka so spremenjeni. Pa so vseeno mehki v srcu.

STONE: Vem, ali vsaj mislim. Slutim. Teško pa je vseeno. Priti domov in matere ne videti.

GALJOT: Nič ni čudno ta dan... Stone, kako bi bili mati mili in blagi, ko pa je ves svet ponorel.

STONE: Kako je z Janezom?

ZINKA: V taborišču je. Bolan. Komaj kak majhen list lahko pošlje. Nič ni zakrivil.

STONE: Mogoče ga bojo spustili.

GALJOT: Sleherni kraj bo ponosen na tiste, ki so zaradi krivice preganjanje trpelil. Z muziko pojdemo naproti, ko pride... In tebi tudi, Stone...

STONE: Čena, pozdravljen! Včasih si se mi smilil, ker si kruljav, zdaj ti zavidam... Vsaj fronte ne boš izkusil... Tam smrt kosi...

JELA: Ne govori o tem, Stone!

STONE: Jela...

GALJOT! Ostaneš tu, kolikor si prost?

STONE: Mati me ne spozna za sina.

ZINKA: Pridi!

GALJOT: Pri nas ti je dom odprt, postelja postлана. Tako boš doma, kakor tukaj.

ZINA: Pridi! Radi te bomo imeli in pogovarjali se bomo.

STONE: O Janezu, kaj?

GALJOT: Pridi!

STONE: Kdo bi mogel na mojem mestu? Ostati tu in doma ne videti. Materi ne morem pomagati, gorje vsega sveta ji leži na srcu... Ali naj stražim mrtvašnico, ko nič ne pomaga? Jožeta ne obudim, matere ne ozdravim... Bog vas živi in vaju prelepi sosedu... Posebej tebe, Jela...

GALJOT: Potem pa stopimo hitro domov in ti pripravimo poslovilno kosilo. Alo Zina, gremo Jela... In ti pridi Cena in nategni meh, naj se ve, da je vojak na dopustu... Pride Tone!

(Grejo... Tone še malo počaka...)

TONE: Jela! Počakaj!

JELA: Kaj je, Tone? Ne bodi žalosten.

TONE: Ti ne bodi žalostna. (Ogleduje Joževe fotografije)

JELA: Saj zame je vseeno.

TONE: Ne Jela. Kadar se vrnem, te vzamem namesto Joža... Daj poljub vojaku, ki še ni skusil ženskih ustnic. Ne bi rad padel, ne da bi vedel, kako je to... Jela! (Jo poljubi... Jela ga strastno poljubi in potem objame... In vzklika...)

JELA: Joža... moj Joža...

TONE: (se zdrzne) Jela, jaz sem Tone...

JELA: Daj... (Ga divje poljublja...) Joža, moj Joža...

TONE: Jaz sem... Tone...

JELA: Saj je vseeno... Vseeeno, saj vsi sanjate o junaški smrti... Kaj hočemo ženske z žrtvami in mučeniki, povej? Zdaj ne bom več skakala v vodo... Živeti hočem, pozabiti. Veseliti se... Sreče in smeha nam dajte, vi čudni junaki... kaj bomo ženske z vašimi grobovi?

TONE: (se odtrga) Prav imaš, Jela... Vsak po svoje... prav imaš... Odhajam... Pozdravi mojo mater, svojega očeta... (Vrže vojaški tornister čez ramo in izgine...)

JELA: Joža, Joža, Tona...

POLKOVNIK: Hej, dekle, koga kličeš, mar mene...! Pridi, v vašo gostilno gremo...

JELA: Joža...

POLKOVNIK: Pojdi, lepo dekle...

(Jo prime pod roko, objame čez pas... Jela vse pusti... Jo odvede za plot... Čujemo Jeline krike... Joža, daj, Joža, daj... Čez čas polkovnik vstane, si zapenja hlače... Jela obleži... Pride Polkovnikov prijatelj Kapetan... Tudi on leže k Jeli... Se smejeta... Kapetan gre v gostilno... Jela čez čas vstane, se opoteka... Nastopi Galjot.)

GALJOT: Tone, kje si...? Dober večer, gospodje oficirji... Le v gostilno... (Zagleda Jelo... Postaja mu jasno...) Jela... Kje je Tone...

JELA: Šel... v grob... kakor Joža...

GALJOT: Pokvarjenka, domov...

JELA: Pustite me...

GALJOT: Zaklenem te, ubijem te...

JELA: Pobegnila bom...

(Odžene hčer... Čez čas stopi na prag Kastelka...)

KASTELKA: Vrani, črni vrani... Zakaj mi hočete izključvati srce in dušo... Kaj hočete? Moje gade? Zakaj ne vzamete mene? Zakaj gade? Zakaj? Zakaj... (se napoti v hišo.)

TUDI DRUGI GAD JE MRTEV - SPRAVA

(Kastelka kleči pred Joževim "Oltarjem." Starejša je, bolj zlomljena in čudna.)

KASTELKA: Joža, misliš, da je narobe, ker sem ga spodila... Bojim se, veš. Ko si bil še majhen, sem s kletvijo umorila krvosesa in zemljogolta trgovca Petschnika... Zato sem se varovala kletve... Toda potem sem tebe s poljubom zaznamovala... Mislim, kam te naj zadene krogla... Toneta sem odgnala... Pa mi vendar vse pravi, da ga nisem rešila... S poveljstva je prišlo pismo, tako kot po tvoji smrti... Bojim se odpreti... Joža, tako nesrečna sem... Ali veš, kaj je z Jelo. Za oficirji nori, po blatu se valja in tvoje ime izgovarja med grehom... Kaj bo, Joža, če ne bo kmalu konec vojne, povej, zlati...

GALJOT: (potrka in vstopi) Dober dan, sosed.

KASTELKA: Sedi, kaj bi stal!

GALJOT: Kastelka, pravijo, da bo Janez kmalu prost, takšna komisija hodi po njihovih taboriščih, ki preiskuje in baje vse izpušča. Nekdanjo državo jemlje hudič... Samo bolan je, piše.

KASTELKA: Sosed, saj sem ti že stokrat povedala. Sprejmi ga ti pod streho... Jaz ga ne upam, karkoli storim, vse ubija. Če jih poljubljam, jih ugonobim, če jih prekolnem, so mrtvi... Kaj naj...?

GALJOT: Pri nas ima streho in dom. In svojo Zinko... Toda kdo ne pogreša matere? In to take, kot si ti, Mana.

KASTELKA: Jaz sem nesrečna, naj bo vsaj tvoja Zinka srečna.

GALJOT: Ja... Zinka. Jele pa, ko da nimam več. Joževa sinčenka je ubila tudi njo. Prepozno sem spregledal - kako bi verjel, oče o hčeri. Spod palice mi steče na sestanek, iz zaklenjene izbe skoči na vrt.

KASTELKA: Jožeta je pozabila...

GALJOT: Tudi jaz ji to pravim, čeravno je res, da ga še preveč nosi v sebi... Zanj je gorel požar v njej, zdaj ga pač drugi gasijo.

KASTELKA: Ja... saj pravijo, da med ljubeznijo kliče Joža...

GALJOT: Pustiva to žalostno zgodbo... Pa Tone, ti nič ne piše?

KASTELKA: Pred štirinajstimi dnevi mi je Zinka prebrala njegovo zadnje pismo.

GALJOT: Tudi nam ne piše več... Skrbi me, Mana. Slišal sem, da so bili zdaj tam strašni boji.. Ubogi dečki!

KASTELKA: In?

GALJOT: Bog ve... Mogoče se mu je kaj zgodilo.

KASTELKA: In?

GALJOT: Drži se, Kastelka... Hudo reč sem slišal...

KASTELKA: Samo slišal.

GALJOT: Mar veš...

KASTELKA: Ne trapi se, sosed. Sama ti povem, kar imaš na jeziku; moj drugi gad je ubit... Zahvaljen za dober namen...
(Vstane in mu pokaže pismo...)

KASTELKA: Preberi... vse vem, tu notri stoji.

GALJOT: Saj ga nisi niti odprla.

KASTELKA: Od poveljstva je. Tako je prišlo tudi po Joževi smrti...

GALJOT: (odpre) "Sporočam vam, da je vaš sin Kastelec Anton padel ob reki Soči za slavo cesarske krone in za domovino..."
Mana... vojska je... Padel je za nas vse...

KASTELKA: (se ujezi) Za nas vse... Tudi tam na oni strani pravijo "za nas!" Kdo smo mi in kdo oni? Zaradi tega mi in mi bojo svet iztrebili. Rdeči pravijo za nas, črni pravijo za nas! Padel je za nas... Najbolj pa zame, za mater, kaj? To je drugi, ki ga imam na vesti: rodila in ubila. In zdaj pride tretji na vrsto... In karkoli storim, je zaman.

GALJOT: Zdi se mi, da je slutil, da bo padel... Ko je bil doma.... In ga nisi niti pozdravila...

KASTELKA: Res sem ga pognala, toda v srcu sem se bala zanj, v srcu sem jokala... to ga je ubilo... Prvega sem s poljubom umorila, drugega s prekletstvom.

GALJOT: Mana!

KASTELKA: Povej, človek, povej po pravici, kateri hudič je iznašel te svete stvari, ki se koljejo zanje... Lepa naša domovina...

Kri za domovino... U boj za domovino... Naš slavni narod...
In kje je bog, da ne ubije tistega, ki prvi zapove:
Naprej! Kje?! Matere pa izgubljam sinove, otroci ošete,
dekleta fante... Povej! Jaz sem imela tri sinove? Kje so
moji gadje, te vprašam, kje?

GALJOT: Saj imaš še enega... Ta se vrača, morda že danes!

KASTELKA: Pusti, сосед... Da pogubim še njega? Vzemi ga ti pod svojo
streho... Jaz ga nočem pričakati... Imej ga pri sebi,
Galjot... Pusti me, сосед, pojdi, pojdi; mar ne vidiš, kako
mi je?

(Odide Galjot, Kastelka znosi na kup Tonetove fotografije.
Prinese dve sveči in jih prižge.)

KASTELKA: Joža in Tona! Kaj mi svetujeta, ljuba pokojnika? Kaj pra-
vita svoji materi, ubogi Kastelki?

(Dolgo je tiho, čaka na odgovor, ki ga seveda ni...)

KASTELKA: Molčita? Še vidva me zatajujeta? Prav... Toda Janeza ne
bom jaz ubila... Prej se sama umaknem... Hej, Polona, Cena!

POLONA: Gospa?

CENA: Naj greva Janezu naproti?... Zinka ga je prevzela na postaji...

KASTELKA: Molči, hlapec! Pojdite h Galjotu in glejta, da mu bo lepo...
Mene pa ne motita, rada bi bila sama... Sta resumela, ne
stikajta okoli hiše.

POLONA: Prav!

(Polona in Cena odideta čez dvorišče h Galjotu...)

CENA: Čudna je!

POLONA: Hudo ji je, ustnice ji drgečejo.

CENA: Pojdiva, kakor je naročila! Ne upam si, da bi ji ugovarjal...

(Odideta ... Kastelka stika po izbi in potem vzame iz skri-
nje dolgo vrv... Naredi ji zanko... Potem se poslavlja od
stvari in fotografij... Gre na dvorišče!... Upihne sveči.
Povsem mirna je.)

KASTELKA: (Molk. Pri fari bije devet.) Saj je vseeno, če na tem svetu
ne smem obdržati sinov, jih tudi na onem svetu ne potrebujem.
Če malo in vse bo končano... Vseeno, vseeno... Da bi le brš
bilo, kar misli biti!

Zemlja, prekleta... Gorje mi za vsako misel, ki sem ti jo
dala, za vsako kapljo krvi in znoja. Preklet bodi dan, ki
me je priklenil nate in me predal tvoji oblasti... Zemlja,
prekleta, vlačuga... Ker sem iz tebe iztisnila vso to bo-
gatijo, ker sem te prisilila, da mi bogato rodiš,

se zdaj maščuješ, kajne; maščuješ tako, da mi jemlješ sinove... Imela sem tri sine, tri gade... dva si mi že pokopala, tretjega mi jemlješ zdaj... Koliko ljubezni sem vate pokopala, ti pa tako. Vendar ne boš, s tole igračo te prelisiči Kastelka... Če sem jaz kriva smrti, naj raje moja smrt reši tretjega gada... Nočem živeti sama ko okleščena jelša... O, da ovne zadnje bilke na tebi, ki mi kradeš sinove... Da ti osahnejo lokava nedra, tri milje globoko... Na vekomaj. prekleta zemlja... krvo- ločnejša od tigra, nehvaležnejša od vlačuge... prekleta vojska, ki se poja po tebi...

(Vleče za seboj stol in išče po dvorišču... Pride do drevesa, podstavi stol in začne privezovati vrv...)

KASTELKA: Če ves znoj popiješ, vso kri posesaš, vse kosti pretrohniš, tretjega gada ti ne dam... Poglej... Visela bom kakor ura, nihala in merila v večnost... A gad bo živel - tebi in meni navkljub...

(Zadnje opravke postori in se pripravi, da odrine stol... V tem pride majhna "procesija" z Janezom... Cena in Galjot, Janez oprt na palico. Zina ga drži za roko...

GALJOT: Kastelka, kaj noriš!

KASTELKA: Ne bom ubila tretjega gada, raje sebe...

JANEZ: Mati, mama... ne norite... Če si kaj naredite, se ubijem tudi jaz...

KASTELKA: Sin... gad... Janez...

JANEZ: Mama, saj ni ubijala vaša ljubezen... Ljubezen ne ubija...

Ubija samo sovraštvo... Spametujte se...

KASTELKA: Privide imam, bog me skuša...

ZINKA: Mati... pridite in naju blagoslovite... Ne pustite naju čakati, kakor ste Jelo...

JANEZ: Mati, bolan sem... Na smrt... Samo vi me lahko pozdravite...

KASTELKA: Jaz vendar ubijam!

GALJOT: Neumnost.

KASTELKA: Janez, ubila sem Jožeta in Toneta... naj še tebe.

JANEZ: Mati, niste ju vi ubili... Vojska, sovraštvo... Sovraštvo ubija, ne ljubezen!

KASTELKA: (okleva) Janez moj, prav... poskušam te rešiti... (stopi s stola, se vrže k njemu...) Jaz, norica, ko pa se tako bojim zate. Ti edini si mi še ostal.

ZINKA: Gremo, da se ne prehladi na zraku. Skupaj bova pazili nanj, mati, skupaj kuhali čaja... Gremo v izbo.

JANEZ: Mati, pod vašo streho, v naš dom hočem...

KASTELKA: Pridi, mili... Polona, Cena, tecita, pripravita, kar je treba!

(Procesija odide v hišo, nekam v gornje izbe, kjer se začne pospravljanje in okrevanje Janeza Kastelca.)

JELA: (pride čez čas na prazen oder... Blodi. Izgubljena, nesrečna, zavlačugana... Kam gre? Iskat vojake, ki bojo gasili Jožetov ogenj... V ribnik? Ko pride do drevesa, zagleda stol in vrv na njem... Se ozre in ko vidi, da ni nikogar, stopi na stol, gleda vrv in si jo kot odsotna obeša okoli vrata... Se bo Jela obesila?) Joža, ti se me nisi dotaknil, bal si se matere Kastelke, toda v meni si prižgal ogenj, elast si prižgal, strast... Pa so se me dotaknili drugi... Se mar ženska rodi zato, da umre nedotaknjena? Nima te strašne sile v prsih in spodaj zato, da jo moški izpije... Kastelci je niste, ne ti, ne Tone... zakaj je ne bi drugi... Zdaj sem skusila; zdaj sem zavržena; zakaj naj še živim... Sla je zgorela, zgorela sem tudi sama...

GALJOT: (priteče iz Kastelkine hiše.) Jela, kaj noriš! Kaj je ves svet znorel, da se ženske obešate? Jela!

JELA: Oče, ne približajte se! Če naredite korak, spodmaknem stol!

GALJOT: Jela, hči...

JELA: Nisem vaša hči. Kurba sem, ste rekli. Vlačuga in da ste se me odpovedali, ste rekli.

GALJOT: Moja hči si.

JELA: Nisem vredna s to sramoto na sebi. Izdala sem Jožeta, vas sem izdala.

GALJOT: Jela, ne nori, daj to z vrata!

JELA: Še me hočete, oče?

GALJOT: Kaj mi ostane drugega, bog nebeški? Te naj na cesto pahnem, da boš kot psica poginila na njej? Te naj pustim, da boš namesto Kastelke visela na drevesu? Pridi, Jela!

JELA: Oče moj!

GALJOT: Če je Kastelka našla sina, zakaj bi Galjot ne našel izgubljene hčere...

(Jela si sname vrv in poklekne pred očeta.)

GALJOT: Vstani hči. Galjotovo ni sram pred nikomer. In tvoja blodnja je samo naša stvar. Kjer mati, tam dete. Vsak je sam svoj sodnik, niti z lučjo ga ne najdeš, ki bi smel pobrati kamen zoper bližnjega.

JELA: Oče, oče moj...

XII.

M I R

Janez sedi v "naslonjaču" pred hišo. Ovit je s kocem. Moče sedita in se gledata zaljubljeno.

JANEZ: Časih še kar ne verjamem, da bezni vojna po svetu. Tako globoko in daleč sta jok in škripanje z zobmi.

ZINKA: Svet je neizmerna zelena roža.

JANEZ: Kljub vsemu nam je dobro - in niti ne vemo, kako! Brez doma in miru ni zdravja ne telesu ne duši in dobrote, in plemenitosti... To resnico sem notri spoznal, v blatu, za ogradami...

ZINKA: Ne misli zdaj na blato in vojno... (Molk.)

JANEZ: Poslušaj. Kako sem mislil tam...

O, danes tvoj zlati poljub gori,
o, danes dva kresa so tvoje oči...

Jaz nisem sejal
a prišel sem brat
in raja je vreden ukradeni sad.

Ko nikoli...

O, danes tvoj plahi poljub gori,
o, danes dva kresa so tvoje oči,
vem, danes se boš prelila ti,

Ko nikoli...

(Vladimir Levstik)

(Zinka ga poljubi)

JANEZ: Kdaj bova spet plesala, Zinka, kot njega dni v vaši krčmi.

ZINKA: Kmalu, zlati. Še letos, ako zdravnik dovoli. Cena ima novo harmoniko in obljubil je, da prvič nategne meh za naju.

JANEZ: Ta bo pa čakal! Predolgo je, Zinka; jaz bi zdaj...tako...

ZINKA: Zamiži...

JANEZ: Zakaj!

ZINKA: Zamiži.

(Janez zamiži, Zinka se sezuje in obstane sredi izbe...
Si sleče nogavice... Potem zapleše.)

ZINKA: Zdaj smeš!

(JANEZ jo zaljubljen gleda, Zinka pleše in vmes "braši" in boža Janeza. To kar nekaj časa traja, potem pa pride Kastelka z medom in mlekom. Ju gleda in se smeje.)

KASTELKA: Otroka, otroka, Tudi ples je zdravje! Janez zdaj pa malo mleka in meda.

JANEZ: Ne zamerite mati! Mati, ne morem... Saj ne delam drugega, kot jem.

KASTELKA: Moraš! (mu sili jesti, Zinka se smeje.) Vidim, da se zdravnik ni zmotil. S soncem, zrakom in medom in seveda Zinkino ljubeznijo se mojemu gadu vrača zdravje.

JANEZ: Z vašim spreobrnjenjem, mati! Z vašo ljubeznijo!

KASTELKA: O, jaz avša, avšasta, saj se še vedno bojim imeti te rada. Da bi le ne bilo kaj narobe!

JANEZ: Mama, en mesec sem doma in vsak dan mi je bolje.

KASTELKA: Da se le nisem zaman trudila. Imam te Janez, držim te, da mi zatisneš oči na smrtno uro in prejmeš ključke moje ljube Kastelčevine.

ZINA: Le kaj govorite, mati! Sto let dočakate!

KASTELKA: Jaz vem, kar vem... Zdaj mi ne bo težko umreti. Samo mir bi še rada dočakala.

JANEZ: Kaj mir... Sad svojega garanja morate videti mati, užiti morate ta mir...

KASTELKA: Pravijo, da sem se odrekla zemlji, pa ni res, samo drugače sem ji vdana. Skozi vaju segajo zdaj moje niti vanjo. A vseeno še čutim, da me v telesu vsakokrat zbode, kadar useka svinec v zemljo. In v meni gnije, kolikor gnije belih zagrebenih kosti. Marsikaj me je modrilo - toliko me le še ni zmodrilo, da bi vedela: kaj je ta vojna in zakaj. Ta strašna pošast. Toliko let že traja - in še ni konca. Kaj konca nikoli ne bo? Kaj se ljudje ne spametujejo? Kaj nemara sploh ni v človeških rokah, kdaj se začne in kdaj konča?

JANEZ: In ko bo mir...

KASTELKA: Vem, vem... Kaj se vama tako mudi! Napravimo svatbo, kakršne še ni svet videl. In ti Zina boš nevesta, da nikoli take...

ZINKA: Ne dražite me, mati!

(Zunaj zaslišimo harmoniko. Cena igra Najprej zastava Slave...)

JANEZ: Kdo je rekel, Zinka, da hrani godec novo harmoniko za naju?

KASTELKA: Novo poskuša. Nič kaj mu ne gre.

ZINKA: Kaj vendar igra? Kaj ga je zaneslo?

KASTELKA: Zvonove slišim peti.

(in res slišimo zvonjenje.)

(Poštar-trobentač s trobento naznanja veselje)

ZINKA: Nekaj se dogaja. Oče teče k nam. Kaj je?

JANEZ: Pa ja ni...

(Galjot priteče. in sosedje se zbirajo.)

GALJOT: Kastelka, otroka, mir... Mir... konec vojske!

ZINKA: Kaj je oče?

GALJOT: Mir, Mana!

JANEZ: Pa smo dočakali, mati!

KASTELKA: (obstoji na mestu, bleda...) Mir...

GALJOT: Sklenili so mir, konec je klanja! Kako še niti ne vedo povedati. Samo to pravijo, da bo vse spet dobro.

ZINKA: In muke niso bile zaman. Vse bo poplačano, kar smo prebili.

KASTELKA: Pozabila sem že, kako je, če ni vojne... Janez, gad, Zinka, kadar me več ne bo, vsadita pred mojim domom lipo v spomin današnjega dne in v opomnjo stare Kastelke...

JANEZ: Kaj govorite, mati.

KASTELKA: To je moje znamenje... Kadar umrem, ne žaluj za mano.

(Se zgrudi.)

JANEZ: Mati, kaj vam je?

GALJOT: Pusti, Janez, Zina!

(Galjot lahko Kastelki samo še zatisne oči...)

GALJOT: Prevelika novica je bila za njeno srce, Tiho, Cena, veselega trušča nam danes tu ni treba!

JANEZ: (joče) Samo tega je čakala. Naj vsaj mrtva sliši, kako poje mir...

GALJOT: Močan bodi, gad! Zdaj si ti gospodar. Ne jokaj, tudi Kastelka ni jokala nikoli. Klela je, robantila, se mučila, solz pa ni pretakala.

JANEZ: Prav imate, sosed! Ne bomo jokali na Kastelševini. Polona, Cena, Mica... pripravite pare za Kastelko! (Vendar se posli ne ganejo. S spoštovanjem gledajo Kastelko, ki leži na tleh...) Pokopati jo moramo, kakor se za to ženo spodobi. Ponosni, trdi... Na grob pa bomo zapisali: Tu počiva mati Kastelka. In vklesali bomo imeni mojih bratov Jožeta in Toneta... (Ljudje se nemo zbirajo, tudi Jela prihaja.) Vse je dala tej svoji slovenski zemlji, mladost, znoj, kri, sinove. Ljubila jo je neizmerljivo. Naj zdaj dobi od te zemlje mir in svoj zadnji dom... Zaslužila je... In naj zvonijo iz vseh zvonov. Za mir in za Kastelko!

(Glasba in zvonovi...)

K O N E C